



TARJIMA JARAYONINING MURAKKABLIGI VA UNING MADANIYATLARARO AHAMIYATI

Mattiyeva Feruza Begmatdulabovna
ISFT instituti Samarqand filiali
Filalogiya va tillarni o'qitish kafedrası assistenti
+998937236400
feruzamattiyeva@gmail.com

***Annotatsiya.** tarjima jarayoni juda ham murakkab va ko'p qirrali bo'lib, tarjima jarayonida faqat bir tilni boshqa bir tilga almashtirishdan iborat bo'lmaydi. Tarjima faoliyatida ishtirok etadigan tillar va ushbu tillarga tegishli bo'lgan madaniyatlar va urf-odatlar haqida qimmatli ma'lumot manbai hisoblanadi. Tarjimonning qudrati bir tildagi matinni boshqa bir tilga o'girayotganda keltirilgan ma'noni saqlab qolish.*

***Kalit so'zlar:** urf-odatlar, madaniyatlar, tarjima, murakkab, chet tili.*

KIRISH.

Tarjima jarayoni juda ham murakkab va ko'p qirrali bo'lib, tarjima jarayonida faqat bir tilni boshqa bir tilga almashtirishdan iborat bo'lmaydi. Tarjima jarayonida shaxslar, turli millatlar, madaniyatlar bir-biri bilan tuqnashuvi yuzaga keladi va urf-odatlar, qarashlar va aloqalar tuqnashuvi vujudga keladi. Tarjima faoliyatida ishtirok etadigan tillar va ushbu tillarga tegishli bo'lgan madaniyatlar va urf-odatlar haqida qimmatli ma'lumot manbai hisoblanadi. Chet tili o'qitish metodikasiga doir quyidagi asarlarni “Zur Methodik des neusprachlichen Unterrichts” M.Valter qalamiga mansub; Bohlen Adolf “Methodik der neusprachlichen Unterrichts”, Johon Bengal “Geschichte der Methodik des kulturgeschichtlichen Unterrichts” keltirib o'tishimiz mumkin.

Tarjimonning qudrati bir tildagi matinni boshqa bir tilga o'girayotganda keltirilgan ma'noni saqlab qolishda deb ta'kidlayman. Agar tarjima qilayotgan shaxs har ikki tilni keng va chuqur bilmasa u yaxshi tarjima qila olmaydi. Lekin bu yetarli emas, ko'p odamlar matinni izohlarsiz musiqani esa ashulasiz anglay oladilar ammo tarjima bunday emas, bunda izoh va tushuntirishlar zarur. To'g'ri adekvat tarjima buyuk va qiyin narsadir. Albatta, dastlab, siz tarjima qilayotgan tilingizni yaxshi bilishingiz lozim. Chuqur tajribaga ega bo'lish, hamda bilimlarni faylasuf, notiq, shoir va yozuvchilarning asarlari yoki nutqlarini o'qib kengaytirish kerak¹. “Tarjima” atamasini to'lliqlik anglashimiz uchun uning mohiyatini imkon qadar to'liqlik ifodalash lozim. Tarjimoni boshqa tegishli va shunga o'xshash hodisalardan ajratish imkonini beradi. Tarjimashunoslikda interferensiya tushunchasi odatda ichki bog'lanish usullari bilan bog'liqlik bo'ladi va interferensiyaga “Ikki tilning o'zaro qoidalari va bir-biri bilan birikishdagi grammatik buzilish (ya'ni farq qilishi)” deb ta'rif beriladi².

“Tarjima” so'zining ma'nosini aniqlashtirish muammosi dolzarb bo'lib, alohida e'tibor talab qiladi, chunki tarjima so'zini idrok qilishda turli xil yondashuvlar mavjud. Ilmiy adabiyotlarda mavjud bo'lgan tarjimaning ba'zi ta'riflarini ko'rib chiqaylik. Tarjimashunoslikning o'z rivojlanish ketma-ketligini, tarjimaning mohiyatiga oid turli yondashuvlar to'qnashuvini aks ettiradi. Binobarin, dastlabki talqinlardan birida biz quyidagilarni topamiz: “...tarjima belgilar yoki tasvirlarning boshqa belgilar yoki tasvirlarga aylanishi sifatida belgilanishi mumkin. Agar asosiy shakl biron bir ma'noni bildirsa, biz ham ularning shaklini o'zaro bir xil ma'noni bildiramiz va xuddi shunday ma'noni shakllantiramiz. Tarjimada ma'noni saqlab qolish bir tildan o'z tiliga tarjima qilishning markaziy muammosidir...”. Tillararo tarjimoni bir til elementlarini boshqa til elementlari bilan almashtirish sifatida aniqlash mumkin”.

Ushbu ta'rifda tarjimaga semiotik (belgi) yobdashuv juda aniq kuzatiladi. Tarjima ko'p qirrali jarayonning

¹ Leonardo B. Tarjima qilishning to'g'ri usuli. Florensiya XV-asr (1374-1444) (www.google.uz)

² G'afurov I., Mo'minov O., Qambarov N. Tarjima nazariyasi. -T.: Tafakkur Bo'stoni, - 2012. -37 b.



barcha jihatlari va bosqichlari ba'zi belgilarni boshqalar bilan almashtirishda qisqartiriladi. Belgilar darajasidagi elementar almashtirishlar tarjimada, asosan transliteratsiyadan foydalanganda (masalan, rus alifbosini lotin harflarida ifodalashda: Jumayev- Djumayev misolida), shuningdek, birma-bir bo'lgan alohida birliklarni tarjima qilishda foydalaniladi. Boshqa tildagi yozishmalar, masalan, “zanjir reaksiyasi” kabi atamalar. Nemis olimi V.Koller o'z zamondoshi A.Ettinger tomonidan aytilgan fikrga e'tiroz bildirib, “tabiiy tillarning nutq zanjirlari o'rtasidagi yozishmalarni o'rnatishdan ko'ra ancha mushkul”- deb ta'kidlaydi.

Transliteratsiya paytida kirill alifbosi degan xulosaga keladi va “Ettinger tomonidan taklif etilayotgan matn va qabul qiluvchi kabi omillarga ega bo'lmagan tarjimaning statik ta'rifi 50-60-yillarda ilgari surilgan avtomatik tarjima loyihalarini ko'rsatadi, degan xulosaga keladi. Til birliklari va maqsadli til o'rtasidagi yozishmalarni topish muammosi yetarlicha baholanmagan”. Agar A.Ettinger uchun tarjimaning asosiy muammosi ishora yozishmalar muammosi bo'lsa, nemis olimi V.Vinter tarjimaga bildirgan fikrida, tarjimaning boshqa tomoniga e'tibor berishni aytadi. “Tarjima qilish,- deb aytadi u, - atrofimizdagi hayotning bir bo'lgini hayotga tatbiq qilish formulasini, boshqa ekvivalent shakl bilan o'rin almashishini anglatadi. Biz tarjima haqida hatto bitta til doirasida ham gaplashamiz, masalan, biz hozirgina aytgan gapimizni oddiy va tushunarli tilda aytishni so'rashganda, faqat bir nechtasiga tushunamiz. Biroq, bu atamaning ishlatilishi juda cheklangan. Misol tariqasida, biz ta'rifimizga qo'shimcha takomillashtirish kiritamiz, unga ko'ra tarjima bir tildagi talqinni boshqa tildagi talqin bilan almashtirishni ifodalaydi”. Bu talqinning asosiy afzalligi shundan iboratki, A.Ettingerning tarjima munosabatlat doirasi bilan chegaralangan qoidalaridan farqli o'laroq, tarjima jarayonini belgilovchi muhim xususiyatlardan birini ko'rib chiqadi. V.Vinter ta'rifi tarjimaning tillararo mohiyatini aniqlashtirgan bo'lsa-da, muallifning o'zi bu xususiyatni ahamiyatli deb baholamaydi, chunki bu hodisaning barcha asosiy belgilari, “til ichidagi tarjima”da ham mavjudligini aytadi.

Aytib o'tishimiz joizki, “til ichidagi tarjima” tushunchasidan dastlab rus va amerikalik tarjimashunos olim R.Jeykobson 1959-yilda e'lon qilingan va uni ilmiy foydalanishga ham qo'llanishini aytgan edi. R.Jeykobsonning maqolasida tarjimani og'zaki nutq orqali talqin qilish sifatidagi semiotik (belgi) tushunchalarni ifodalab, R.Jeykobson tarjimaning uchta turini ajratib ko'rsatib beradi:

- 1) intralingvistik tarjima yoki nomini o'zgartirish,- og'zaki belgilarning talqini. Aynan shu nutqni boshqa ko'rinishda ifodalash;
- 2) xorijiy tillardagi tarjima yoki tarjimaning o'zi – og'zaki nutq shakllarini boshqa til belgisi orqali ifodalash;
- 3) intersemiotik tarjima yoki transmutatsiya – og'zaki bo'lmagan belgilar tizimlari orqali og'zaki belgilarni talqin qila olish.

Nemis va rus tillarida rod kategoriyasining mavjudligi odamlarning qaysi jinsga mansubligini kishilik olmoshlari orqali ifodalab berish mumkin. O'zbek tilida rod kategoriyasining yo'qligi esa kishilik olmoshlariga bunday imkoniyatni yarata olmaydi. Masalaga ilmiy yondashilmasdan, tarjima birlik www.ziyo.com kutubxonalarining lug'aviy mosligi asosidagina amalga oshiriladigan bo'lsa, “er” va “he” ham, “sie” va “she” ham o'zbekchaga u tarzida tarjima qilinadi, bunday holda (asliyatdagi jumlada ham ayol, ham erkak kishi nazarda tutilib, ular kishilik olmoshlari yordamida ko'rsatilgan bo'lsa) “u” ayolni erkakdan farqlay olish qiyin bo'ladi, natijada, kitobxon oldida “kim, kimni”, degan savollar paydo bo'ladi. O'zga tilni o'zganish va o'rgatish o'tgan zamonlarga borib taqaladi. Har xil tillarda gaplashuvchi millatlar o'zaro bordi-keldi aloqalar o'rnatilishi bilan bir vaqtda ularning tilini, u orqali madaniyatini, hayotini va madaniyatini o'rgana boshlagan. Savdo va madaniy aloqalar rivojlanishi sababli chet tillarni amaliy va ta'limiy maqsadlarda o'rganish yo'liga asosiy e'tiborni qarata boshlagan. Qadimiy Suriya va Misr, Yunoniston va Rimda madaniyat taraqqiyoti davrlarida o'zga xalqlar tillarini o'zganish odagt tusini olgan edi. Qadimiy yodgorliklar chet tillariga kirib kelgan yangi so'zlar shundan dalolat beradiki, xalqlar o'zgalar tilini o'rganish borasida ajoyib tajribalarga ega bo'lishgan.

Tarjima so'zining keyingi rivojlanish tarixi amerikalik tadqiqotchi V.Uils tomonidan tarjimaning batafsil ta'rifini o'zida mujassamlashtirgan. V.Uils tarjimashunoslik va matn lingvistikasi orasidagi bog'liqliklarni ifodalab, shunday fikr bildiradi: “Tarjima – bu matnni qayta ifodalash va og'zakilashtirish jarayoni bo'lib, manba tildagi matnda ko'zda tutilgan tildagi ekvivalent matnga, iloji boricha va asl nusxani ma'no va stilistik



tushunishni ifodalaydi. Tarjima ikki asosiy bosqichni o‘z ichiga olgan jarayon bo‘lib, bu bosqichda tarjimon manba matnni uning semantik va stilistik maqsadini hisobga olgan holda ifodalaydi va tilni qayta ishlash bosqichida tarjimon manba matnni to‘la mazmunda ifodalab beradi. Talablarni optimal hisobga olgan holda semantik, stilistik tahlil, kommunikativ ekvivalentlik” kabi bo‘limlarga bo‘lgan holda ifodalab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Erkaev E.T. Chet til o‘rgatishda tarjima mashqlari. -T.; O‘qituvchi, 2008. –45 b.
2. Леонтьев А.Н. Психологические основы развития ребенка и обучения // Авторский сборник. -М.: Смысл, 2009. – 426 с.
3. Musayev Q. Tarjima nazariyasi va asoslari. –T.: Fan, 2005. -305 b.
4. Ergashev E. Chet til o‘qitish jarayonida texnika vositalaridan foydalanish. -T.: O‘qituvchi, 1984.-84 b.
5. Wilss W. Übersetzungswissenschaft Probleme und Methoden. Stuttgart, 1977, P. 72 в Teaching of translation at basic and secondary school. Why not?, Eva Polaskova, 2017.
6. Отабоева М.Р. Chet tilini o‘qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi / М. Р. Отабоева.Текст : непосредственный // Молодой ученый. 2017. № 4.2 (138.2). С. 36-37.
7. Oettinger A.G., Automatic language translation, Cambridge, 1960, PP. 72 в Sergei Nurenburg, Readings in Machine Translation, Massachusetts Institute of Technology, 2003.-70 b.
- ?? Akbaraliyevich, L. A. (2025). THE INFLUENCE OF ENGLISH LOANWORDS ON THE MODERN UZBEK LANGUAGE. SHOKH LIBRARY, 1(12).
- ?? Latipov, A. (2020). THE FRAMEWORK OF THE THEORY OF “DEVELOPMENT OF THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION”. Интернаука, (19-4), 21-23.
- ¹ Sevinchbonu, M., Parvina, A., & Akbaraliyevich, L. A. (2026). COLOR TERMS IN ENGLISH PHRASEOLOGY AND PAREMIOLOGY. Advances in Science and Humanities, 2(07), 6-10.
- ¹ Akbaraliyevich, L. A. (2023). CONTEXTUAL MEANS OF EXPRESSING PHASE IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. INTERNATIONAL JOURNAL OF ADVANCED RESEARCH IN EDUCATION, TECHNOLOGY AND MANAGEMENT, 2(4).
- ¹ Латипов, А. А. (2016). ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ ЛИЦ МУЖСКОГО ПОЛА. Ученый XXI века, 35.
- ¹ Akbaraliyevich, L. A. (2026). СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРИИ ФАЗОВОСТИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ. Philological research: language, literature, education, 1(1.3).
- ¹ Ergasheva, Z., & Latipov, A. (2026). THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF SEMANTIC AND FUNCTIONAL CORRESPONDENCE IN ENGLISH AND UZBEK INTERNET TERMINOLOGY. EDUCATION AND RESEARCH IN THE ERA OF DIGITAL TRANSFORMATION, 688-690.
15. Latipov, A. A. (2024). SALES MANAGEMENT METHODS IN THE TOURISM SECTOR INDUSTRIES. Science and innovation, 3(Special Issue 46), 459-461.